

Novecento e dintorni

Grilli in Catalogna

editat per Nancy De Benedetto i Enric Bou

Història i crítica: la literatura catalana vista de lluny

Enric Bou

(Università Ca' Foscari Venezia, Italia)

Abstract A survey of the critical problems faced by Catalan literary critics and historians alike, with special attention paid to the contribution by professor Giuseppe Grilli, a contribution to the debate that has been neither minor nor insignificant. In fact his writing has done much to enhance local debates and link them to European and World trends, always from a comparative perspective. The conclusion is that one must be a comparatist. Catalan literature should be studied from a comparative perspective. This would be a crucial contribution to enhance Catalan literature in a European context and it would also be decisive to define a concept of European literature.

Resum 1 L'estudi de la literatura. – 2 Debats, historiadors i crítics. – 3 Literatura mundial, literatura local?

Keywords Literary criticism. History of literature. Comparative literature.

1 L'estudi de la literatura

Vivim en una època de multiculturalisme, d'identitats projectades de maneres diferents i de producció cultural de dimensions exorbitants. El camp de la literatura, com és natural, es transforma contínuament i és ple de noves propostes i enfocaments per relacionar-se amb el moment cultural contemporani. Això ha provocat que s'hagin desenvolupat noves disciplines, com ara els estudis culturals, o també l'aparició de preocupacions per la identitat, la globalització i el multiculturalisme. El concepte tradicional de cànon que a les mans de Harold Bloom va fer tant de soroll (i de mal) en terres de Catalunya fa pocs anys, és a hores d'ara superat per noves realitats (la immigració i la literatura digital, per exemple), que ens obliguen a pensar en termes d'un món extingit. El món d'ahir. Té encara sentit la lectura? Quin és el sentit de la literatura en un món post-industrial i digital? Els antics vivien en un món oral en el qual la memòria era l'instrument essencial per a la transmissió de coneixements i de la ficció, la poesia. Els papirs, les inscripcions en pedra, eren només per a una elit. Gutenberg ens va donar els mitjans per transformar l'experiència de la

Biblioteca di *Rassegna iberistica* 3

DOI 10.14277/6969-124-9/RiB-3-15 | Submission 2016-07-12 | Acceptance 2016-09-12
ISBN [ebook] 978-88-6969-124-9 | ISBN [print] 978-88-6969-125-6 | © 2016

lectura i la difusió del coneixement en un món de paper i d'infininat d'edicions, de públic lector creixent. La lectura – saber llegir – es va imposar com una necessitat de qualsevol persona civilitzada. L'escolarització va contribuir al fenomen. A finals del segle XX s'ha produït la darrera, com sabem mai de definitiva, transformació. McLuhan ho havia anunciat sense saber exactament de què parlava. Però déu n'hi do com va a afinar la punteria, ja que expressions com 'el medi és el missatge', 'la galàxia Gutenberg' o 'el veïnatge universal' han passat a formar part del llenguatge – de la realitat – del comú.

De la nostra realitat quotidiana. Actualment podem llegir a qualsevol lloc combinant les tres tecnologies: en un paper (o paper) manuscrit, en un llibre imprès, en la pantalla d'un ordinador o en un llibre electrònic (iPad, Kindle, etc.). Però què s'ha de llegir? Han canviat els mecanismes per establir les categories dels llibres que compten, els imprescindibles? Quins són, en el segle XXI, els elements que serveixen per definir les literatures nacionals? Es pot parlar d'una literatura nacional al marge de les relacions amb una literatura mundial? I com sempre retorna la vella qüestió: què és literatura? Com podem explicar-la des d'una perspectiva formal i històrica? Què és el que fa que un text sigui literari – la recerca de la literarietat. Són preguntes amb majúscules, que no puc contestar aquí. Però sí que vull fer un *survey* d'alguns dels problemes amb els quals s'han enfrontat els crítics i historiadors de la literatura catalana, un camp en el qual la intervenció del professor Giuseppe Grilli no ha estat ni menyspreable ni episòdica, ans al contrari, ha ocupat una part important de la seva activitat de recerca i he fet contribucions des d'una perspectiva allunyada però amb coneixement profund dels debats en curs. Estem parlant d'algú que ja en el llunyà 1979 sentia una versió particular de la *saudade* o enyorança en forma de «rimpiangere la *llonganissa* di Reus, i cioccolatini domenicali di Foix ed il chiarore furtivo dell'alba all'eixampla» (Grilli 1979, p. 5).

La història de la literatura, com van escriure Alberto Asor Rosa o Claudio Guillén, entre altres, no es pot construir de manera unívoca, a partir d'una sola perspectiva, sinó que ha de tenir present el caràcter de sistema, d'una gran complexitat, amb una gran quantitat de ramificacions, íntimament relacionat amb altres dominis lingüístics veïns. A més la consideració de què és literatura canvia amb el temps, i també ho fan el llenguatge literari i l'expressió (Asor Rosa 2009, Guillén 1994). La gran dificultat que va haver de viure la cultura catalana durant el segle XX és que la gran crisi de meitat de segle, es va viure de manera molt més dramàtica. A partir del 1939, a diferència de les grans cultures europees, va haver de començar de cap i de nou. Els esforços de modernització de finals del XIX i inicis del XX – allò que els manuals amb grans tortures (i *forzature*) qualifiquen de Modernisme o Noucentisme – van ser esborrats per la força d'uns decrets i la presència d'uns tancs en els carrers de les ciutats de Catalunya. Això va provocar que sorgissin amb una certa puixança explicacions de

conjunt que tenien present només l'excelsitud del cas català, oblidant, o bé posant en segon terme la possible i necessària connexió amb les literatures veïnes. El victimisme resistencialista que es pot respirar a obres com *Un segle de vida catalana* (1961), obra col·lectiva dirigida per Ferran Soldevila, ha desaparegut o s'ha transformat a la *Història de la literatura catalana* (1986-1987) d'Ariel. Els estudis sobre literatura catalana s'han disparat en els últims trenta anys amb grans innovacions pel que fa a l'enfocament, la diversitat de metodologies, la definició de períodes i centres d'interès.

L'any 1972 en el pròleg a la seva història de la literatura catalana, Joan Fuster es va imposar reflexionar sobre què representava escriure'n una en aquests termes: «D'una literatura normal es pot parlar en termes plàcids i indiferents, amb un rigor i una objectivitat estrictes; d'una literatura com la catalana, la història de la qual és una lluita per sobreviure, i per sobreviure materialment, és inevitable parlar amb una punta de passió i, per tant, amb moltes confiances implícites» (Fuster 1972, p. 423). Aquests són mots que respiren provocació i també la lucidesa, expressen la situació de supervivència a la qual estava sotmesa, fins no fa pas tants anys, la cultura (i la literatura) catalana. La situació d'anormalitat havia aconseguit d'impregnar el vocabulari crític dels qui en parlaven, dels qui n'escriuien la història i fins i tot dels qui feien literatura. En serien exemples cabdals alguns llibres que preveïen un futur molt pessimista per la cultura catalana com *Primera història d'Esther* de Salvador Espriu, llibre concebut com a 'testament' del llegat cultural i lingüístic d'una col·lectivitat; o bé els títols dels assaigs de Joan Triadú, *La literatura catalana i el poble* (1961) i *Llegir com viure* (1963), amb l'èmfasi en el moment històric de resistència i les reflexions sobre la situació, els límits i les dificultats de la cultura catalana. El testimoni d'un estat de coses es pot ampliar amb documents íntims, papers privats, que expressen la desesperació en la intimitat: les cartes de Joan Oliver, en retornar de l'exili i enfrontar-se amb una realitat lingüística brutalment transformada. Aquests exemples són evidència de les limitacions a partir de les quals s'ha construït la literatura catalana de la guerra civil ençà i, al mateix temps, dels condicionaments que han patit la crítica i la història de la literatura a l'hora de valorar-la.

El món, el món català, ha canviat molt des del 1972 ençà, quan Fuster va escriure aquests mots. Del temps inhòspits de postguerra i resistència es va evolucionar lentament vers una relativa normalitat, en una recuperació en fases. I malgrat la positiva participació en el debat de les veus dissidents dels qui ens avisen de la imminent defunció del català, o els que s'estimen més de ser cua de lluç i aposten per participar només en alguna de les cultures veïnes, d'abast més mundial i (creuen) cosmopolita, o els qui temen la patuïtzació definitiva de la llengua, o els descontents crònics, el cert és que la literatura catalana s'ha transformat de manera considerable a partir de 1939. Al llarg dels últims setanta anys ha esdevingut

una institució formada per autors, un públic lector en totes les modalitats (lectors, crítics, estudiants) i unes institucions i empreses dedicades a l'edició i distribució dels llibres (biblioteques i editorials) que fan funcionar el sistema d'una manera que s'assembla, *toute proportion gardée*, a la resta de països occidentals.

Quan Nietzsche polemitzà amb els seus connacionals historiadors a propòsit del que ell anomenava la poderosa orientació històrica del nostre temps, no ho feia per negar el valor de la història, sinó per desestabilitzar la complaença amb la qual els alemanys preuaven l'educació històrica'. Els alemanys, deia, només busquen en el passat imatges d'ells mateixos que els confortin, a favor del poder, contra l'acció i en una clara opció d'eliminar el judici crític. Contra qualsevol mena d'autosatisfacció, Nietzsche proposava un ús alternatiu de la història, que incloïa la possibilitat d'oblidar. Era una estratègia que establia una relació multiforme amb el passat, reconeixent el caràcter de 'construcció' que té qualsevol empresa històrica. Dels tres tipus d'història, la monumental, la d'antiquaris i la crítica, destacava d'aquesta última la possibilitat d'establir diàlegs i correccions respecte al present (Magnus, Higgins 1996, pp. 25-26). Aquesta és una de les funcions fonamentals de qualsevol projecte d'escriure una història que tingui un caràcter crític: que sigui polifònica, que ens indiqui d'on venim, què s'ha estudiat, quan i per què. És a dir, proposant un discurs coherent i complex que ajudi a establir connexions de genealogia amb el present.

Una opció complementària és la que va presentar Paul Ricoeur a *La mémoire, l'histoire, l'oubli*. El filòsof francès arribava per altres vies a conclusions comparables. Ricoeur havia estat sempre contrari a la idea que el coneixement històric pot ser un coneixement definitiu o absolut. S'erigia contra els criteris de Hegel o Marx i rebutjava la idea d'una sola història universal que incorporés i expliqués, fes comprensibles, les històries locals. També es manifestà contrari a la vella idea positivista que hi ha fets indiscutibles i no interpretables als quals hom pot accedir a través de la memòria o de l'historiador. Malgrat tot, defensava l'existència d'un coneixement històric objectiu que pot atansar-nos a una forma de veritat. La proposta de Ricoeur es fonamentava en una construcció de la història a partir de l'alternança entre la memòria individual i la col·lectiva. L'operació historiogràfica té, doncs, la missió de demostrar, corregir o refutar la memòria col·lectiva. Funciona a través de tres constituents o activitats interpretatives: construcció d'arxius que contenen traces del passat; l'explicació i comprensió, és a dir establiment de relacions dels fets entre si, tenint present que l'historiador ha de mantenir-se atent als múltiples sentits del 'per què', els quals són importants per fer intel·ligibles les accions; i produir una representació verbal d'una part del passat en un text, en una inscripció que és sempre retòrica i interpretativa. Ricoeur ens ha ensenyat que l'operació historiogràfica és sempre de naturalesa interpretativa i com en la diagnòsi mèdica, ens movem en el territori de les aproximacions, no

de les certeses. També, d'una manera semblant a Nietzsche, opina que la memòria és sempre lligada a l'oblit, que hi ha sempre alguna cosa del passat que resta oblidada, amagada o que es fa desaparèixer de manera intencional (cf. Ricoeur 2000).

Amb tot, i malgrat les dimensions de la tragèdia que ha experimentat la cultura en catalana, a finals del segle XX es van afegir altres factors nous que afecten de manera substancial la constitució del fet literari i en replantegen la continuïtat. A diferència del que havia succeït en els segles anteriors, la literatura ha anat perdent de manera progressiva el paper central que havia ostentat, en el període clàssic, l'edat mitjana, o en el Renaixement amb la invenció de la impremta (el cas exemplar d'Aldo Manuzio, que contribuï a difondre la literatura clàssica en traducció inventant nous sistemes de difusió), la mecanització de la producció escrita a partir de la industrialització; i no cal dir que el prestigi de l'escriptor n'ha resultat inexorablement afectat. No es tracta només de la competència dels mitjans de comunicació de masses, sinó també de la pèrdua per KO del combat de la competència: altres formes i canals d'expressió (cinema, televisió, música, internet, amb tots els seus derivats) resulten molt més atractives per a les noves generacions. Només cal fer un volt per les aules de les facultats de filologia o el que queda dels estudis literaris en els instituts, per adonar-se'n dels canvis que s'han produït en el món. Amb tot, si comparem la literatura catalana amb les altres literatures menors, ben poques de les quals han patit unes condicions de persecució tan brutals, notem que ha sobreviscut amb molt més de prestigi i amb una quantitat gairebé sorprenent de gran grans escriptors, molts dels quals són traduïts, i desperten un interès més enllà del domini lingüístic. També és cert que tampoc no hi ha hagut grans aportacions a la cultura occidental, d'impacte mundial, com havia succeït, per exemple, amb Ramon Llull. Però aquest és el signe també de les grans cultures en l'era de la contemporaneïtat, en la qual la globalització suprimeix la idea de geni individual. La literatura francesa o la italiana fa anys que boquegen, malgrat la dimensió i *fortitudo*, sense haver fet cap aportació remarcable en les últimes dècades (Segre 2005).

2 Debats, historiadors i crítics

Un dels grans debats que es va viure en el si de la cultura catalana des de finals del segle XIX fins a l'actualitat és el de la modernització. És un debat que, fet i fet, no hem encara completat. Va ser a l'entorn del 1892, any de quarts centenaris i ràncies commemoracions, que va prendre forma la consciència d'una anomalia que feia segles que durava. L'impacte del Romanticisme, sota la forma local de Renaixença, va ser l'esca que va encendre el foc d'un lent procés de modernització. Aquest va adquirir diversos apel·latius i direccions ideològiques i estètiques, sovint contra-

dictòries, del Modernisme al Noucentisme, però a la llarga generà processos confluents. L'objectiu comú era palès: cremar etapes per arribar al mateix nivell de les grans cultures europees. La velocitat i naturalesa de les transformacions pot ser reflectida en dos casos extrems. Si Verdaguer escrivia poesia èpica (considerada fundacional d'una cultura) que era retrògradament moderna en relació amb una idea de literatura europea (*Les fleurs du mal* de Baudelaire, posem per cas), Dalí aconseguí d'introduir una ventada de frescor en un moviment surrealista francès amb les seves proses poètiques que posava en qüestió fins a dimensions mai pensades la proposta revolucionària surrealista, que començava a fer malves. Al costat de les proses poètiques dalinianes (inspirades per l'exemple de J.V. Foix), els experiments d'un André Breton semblen jocs mecànics, i llibres com *Le paysan de Paris* de Louis Aragon quedaven reduïts a una mena de neo-costumisme urbà. El debat estètic, d'una intensitat i valor considerables, i les iniciatives literàries, experimentals i d'adaptació de la literatura que es feia a Europa, és acompanyat per un imponent desplegament de la indústria cultural. La fundació de revistes i editorials, la creació de plataformes com l'Institut d'Estudis Catalans, la Biblioteca de Catalunya, o la Institució de les Lletres catalanes, són exemples de l'ambició que van tenir els nostres avantpassats i de les rendes de la qual, en part, encara vivim. La brillantor d'aquell moment fa encara més punyent la migradesa del present, el canvi de paradigma cultural i la crisi en els models de consciència cultural i nacional. O l'agudització dels atacs sempiterns a la cultura catalana per part de les forces cavernícoles o per la pressió de la cultura audiovisual d'origen anglosaxó.

El mig segle que va de 1892 fins 1939 és curull de somnis i projectes, però que restaren inacabats de manera violenta en acabar la guerra d'Espanya. Des de l'exili i la clandestinitat es va fer un esforç notable per mantenir la memòria i des de la modèstia continuar la tasca d'uns grups i individus que havien lluitat per la modernització en clau europea. La interrupció del projecte va significar tornar a situar en primer pla el fet diferencial respecte a altres cultures i que aquesta dificultat fos sempre present en l'organització de la literatura catalana durant vint llarguíssims anys en una clara situació d'excepcionalitat. No pas per pròpia exigència, sinó per imposició i política repressiva. El fet que la crítica literària en la immediata postguerra fos fonamentalment dedicada a la poesia no era només una preferència estètica, com podia implicar l'«Advertiment previ» de Maurici Serrahima a *Dotze mestres* (Serrahima 1972), sinó un resultat de la vida cultural en la clandestinitat. Els projectes i somnis de la primera part del segle van ser esberlats de manera violenta en la segona.

Per condicionament del Romanticisme, l'estudi de la literatura catalana s'ha concentrat durant molt anys en la literatura medieval. En els anys posteriors a la Guerra Civil van destacar quatre projectes complementaris: els de Jordi Rubió i Balaguer, Martí de Riquer (i Antoni Comas), Joan

Fuster i Joaquim Molas. Això no vol pas dir que un projecte substitueixi l'altre sinó que, en els termes d'un Hobsbawm (1994), vivim un moment de convulsions estructurals dels fonaments del coneixement i hi poden conviure propostes d'interpretació cultural molt diverses. En les històries generals de la literatura catalana, amb molta atenció al període medieval, es reproduïren unes perioditzacions que repeteixen una mateixa seqüència des dels temps medievals, al Renaixement, amb poca atenció a la versió del Romanticisme que, sospitosament, abandona qualsevol temptativa d'utilitzar una terminologia internacional reconeguda. De fet la parella decadència renaixença indica amb claredat qui va escriure aquell capítol de la història literària (Romero Muñoz 1983; Molas 1986a; Massot i Muntaner 1996a, 1996b; Malé, Cabré, Jufresa 2004; Malé 2003). Aquests historiadors representen el pas d'una historiografia d'arrel encara romàntica a una altra més atenta als moviments i tensions de la contemporània teoria de la literatura. Són també projectes fundadors, que han tingut continuïtat en les lleves més joves dels investigadors en literatura catalana. Estudia des d'una perspectiva acadèmica, i no periodística, de la literatura més contemporània és una novetat recent. Els incipients estudis literaris quedaren molt tocats després del 1939. Sense possibilitat de fer ensenyament en català de cap mena, secundari o superior, amb un món editorial restringit, sense xarxes d'investigació, alguns universitaris continuaren l'obra en la clandestinitat o aprofitaren les esclletxes, els espais de llibertat, al marge de la dictadura.

L'estudi de la literatura catalana contemporània va quedar condicionada pels models historiogràfics impulsats per les històries que es van publicar a la postguerra: Martí de Riquer (1947, 1964-1966) i Antoni Comas (1972), Jordi Rubió i Balaguer (1948-1959) i Joan Ruiz i Calonja (1954). Aquests estudis s'interessen per la literatura medieval i de l'anomenada 'decadència' i dediquen ben poques pàgines a l'època contemporània. Es pot justificar a causa de l'especialitat i els interessos dels autors, així com per l'objectiu que tenien. Riquer, en el *Resumen de literatura catalana* (1947), parava atenció a les personalitats i les obres, tal com faria després a la *Història de la literatura catalana* (1964-1966). Rubió i Balaguer arriba només a la Renaixença. Però en els seus plantejaments exigia la necessitat d'utilitzar un criteri històric global i no pas una simple juxtaposició de monografies. Rubió introduí una atenció per les dades sociològiques, a partir del seu interès per reconstruir l'ambient, entès com a vida cultural i literària, necessària per proporcionar el context de les obres literàries. Així justificava l'estudi d'obres menors o de poca qualitat al costat dels grans noms i les grans obres. Alhora justificà la importància de l'estudi dels processos de difusió (impremtes, llibreries) i de lectura (biblioteques, epistolari, etc.). La recerca de fonts i influències esdevenia un element decisiu per a la interpretació dels textos literaris, ja que proporcionava unes eines per a la documentació de l'ambient que havia provocat una obra determinada, i que

combinava amb l'atenció a la personalitat creadora de l'autor, com a síntesi que era dels impulsos interiors i de les influències exteriors en la seva ànima. Posteriorment es publicà en una *Història de la literatura catalana* que incloïa el capítol inèdit sobre la Renaixença (Rubió i Balaguer 1984-1986), la qual ampliava els textos de «Literatura catalana» entre 1949 i 1959. A la *Història de la literatura catalana* de Jordi Rubió i Balaguer, que és la traducció catalana de la seva «Literatura catalana», podem llegir: «En intentar un assaig sobre la nostra cultura literària en aquest segle [es refereix al XVIII] calia reunir prèviament, en la mesura del possible, tant de material dispers i ignorat. Ara serà fàcil tornar a deixar en l'oblit allò que s'ho mereix, després d'haver-ho tingut en compte ni que només hagi estat com a dada negativa» (Rubió i Balaguer 1984-1986, p. 228).

L'estudi de la literatura en general té el repte de decidir entre dada positiva i negativa quan estudia un període. Cal saber distingir entre obres cabdals, que han modificat el paradigma, escrites pels grans escriptors (Martorell, Cervantes, Proust, Joyce) de les escrites per 'autors importants' (Richardson, Huysmans, Carner, etc.). Aquests darrers han escrit obres que obren nous camins a la narrativa o la poesia, però llurs obres no tenen la força ni queden en la memòria del comú com les 'grans obres' (*Quijote*, *Recherche*, *Ulysses*) (cf. Pavel 2003). En l'organització dels períodes, Rubió i Balaguer optà per un criteri cronològic, ordenant els materials per segles i regnats, subdividint-los, tal com ja havien fet Rubió i Lluç i Nicolau d'Olwer, per gèneres i parant atenció a les grans figures literàries. Pot ser útil de recordar aquí el criteri d'aquest darrer: «No pretén pas d'ésser ni una història crítica ni un nomenclàtor bibliogràfic, i més li escau d'assenyalar corrents que de monumentalitzar personalitats. Si un escriptor mediocre ha obert un camí, li caldrà esmentar-lo; si un de primera força l'ha seguit, podrà negligir-lo. Que ho sàpiguen els literats vivents – *vatum irritabile genus* – i que cap no se m'ofengui si no hi retroba el seu nom il·lustre» (Nicolau d'Olwer 1927, p. 23).

Martí de Riquer, catedràtic de Literatura Romànica a la Universitat de Barcelona, va realitzar contribucions de pes a l'estudi de la literatura catalana des d'una doble perspectiva: l'ecdòctica i la història literària. Ell va ser el responsable d'una profusa tasca de recuperació d'autors centrals de la literatura medieval en edicions fiables, preparades seguint criteris filològics. A més va ser l'autor d'una monumental *Història de la literatura catalana* (1964-1966) en tres volums. Riquer estudiava exclusivament la història de la literatura catalana (amb la inclusió dels trobadors). La decisió de Riquer d'iniciar el recorregut a partir dels trobadors és significativa a efectes de definir el sistema literari (és a dir, de respondre a la pregunta 'què és literatura catalana?') no sols per la llengua, sinó per la influència de les obres dins el sistema d'acollida. D'altra banda, a diferència del plantejament de Rubió i Balaguer, prescindia dels textos menors, que pertanyien a la història de la cultura, i només s'ocupava de les grans obres

literàries. A més va proposar una divisió sistemàtica que prescindia de les classificacions en grans períodes, llevat de la 'Decadència', i apostava per l'interès ne els gèneres literaris i els grans escriptors. Antoni Comas, que havia estat un dels seus millors deixebles, escriví tot un volum, el IV de la *Història de la literatura catalana* (1972), dedicat al segle XVIII. Aquests plantejaments van ser decisius en la redacció de les primeres visions de conjunt de la història literària del segle XX i en la programació de les tasques a fer. Les periodificacions proposades per Fuster van provocar grans debats (Marfany 1975), i ja en els anys seixanta Molas va organitzar els primers intents d'edició de textos contemporanis seguint uns criteris mínimament filològics en la col·lecció *Antologia Catalana*.

El llibre de Joan Fuster *Literatura catalana contemporània* (1972) va significar un revulsiu. El mateix 'autor va reconèixer que al seu llibre li mancava l'esquematisme expositiu i hi sobraven opinions subjectives. Amb tot és un llibre excepcional, que representa una mirada de conjunt a la literatura catalana més recent. Escrit amb una perspectiva molt personal, amb un plantejament de bon lector, en el qual ressegueix la literatura del segle XX, el seu repàs s'inicia amb Maragall i el Modernisme i acaba amb la generació del mateix Fuster. L'obra es dividia en tres períodes: «La fi del segle», és a dir el Modernisme; «La plenitud del Noucents», des del 1911 fins al 1931, i «Uns anys decisius», des del 1931 al 1961. Fuster contextualitza els fets literaris en un marc històric i dedica molta atenció a l'assaig. Els esforços de Fuster han tingut un impacte o continuïtat en la puixança dels estudis de teoria de la literatura a les universitats del País Valencià, i en alguns utilíssims llibres que, tot i ser divulgatius, plantegen una lectura de conjunt de la història de la literatura catalana. N'és un bon exemple la *Literatura catalana del siglo XX* de Ferran Carbó i Vicent Simbor, en el qual divideixen el segle XX en tres grans períodes: l'esforç de normalització des del tombant de segle al 1939; la postguerra o la reconstrucció des de zero, i la literatura actual a partir del 1968. En cadascuna de les parts introdueixen els principals moviments i debats estètics i repassen els diversos gèneres literaris (cf. Carbó i Simbor 2005).

Joaquim Molas, deixeble de Martí de Riquer, després d'un interès inicial per un estudi positivista de la literatura medieval, féu un canvi radical de plantejaments, iniciant una renovació en els estudis sobre la literatura contemporània. Després d'una estada a Anglaterra, durant la qual es familiaritzà amb la sociologia de la literatura i el pensament marxista (Lukács, Gramsci, etc.), i a partir dels contactes amb Vicens Vives, renovador dels estudis d'història, Molas (1993) arribà a una concepció de l'obra literària que és el resultat de factors individuals (biogràfics, aptituds imaginatives i creadores personals) i factors col·lectius (els condicionants socials i polítics, la condició econòmica de l'època, la tradició històrica i lingüística, els models literaris, etc.). A partir d'aquests principis va plantejar una revisió a fons dels períodes literaris, en especial dels segles XIX i XX. Amb deutes

amb la literatura social del moment, a *Poesia catalana del segle XX* (1963), en col·laboració amb Josep M. Castellet, proposà una lectura del present en clau de literatura compromesa, coincidint amb la justificació programàtica del 'realisme històric'. La direcció dels cinc volums de la *Història de la literatura catalana* (Molas 1986-1988), que completaven els que en les dècades anteriors havien escrit Martí de Riquer i Antoni Comas, amb una diversitat de redactors i de resultats, exemplifiquen les possibilitats del programa en la línia del que Rubió i Balaguer havia establert per la literatura antiga.

Bona part de les activitats com a crític de Molas s'adrecen a integrar les troballes del passat amb les del present. Literatura medieval i d'avantguarda, Verdaguier i Salvat-Papasseit, formes d'expressió popular i d'alta cultura, estableixen la rosa dels vents d'uns interessos a través dels segles i de les edats. De la seva naturalesa d'investigador fill de la Il·lustració es deriva una voluntat d'estudiar i de classificar les troballes. El temps de l'inici de la seva activitat intel·lectual, en els anys cinquanta, un erm sense gaire incentius de caràcter intel·lectual, condicionà l'actitud de voler connectar amb un passat més esplendorós, i marcà de manera decisiva les condicions materials de les seves contribucions.

L'obra crítica de Molas s'inicià seguint mestres com Rubió i Balaguer i Martí de Riquer, i ha estat presidida per dos principis: l'homologació i la voluntat d'exhaustivitat. L'homologació cal entendre-la com l'intent de posar la cultura literària catalana al nivell de les altres cultures veïnes: anglesa, francesa, italiana i, en menor grau, l'espanyola (Bou 1998). Així el 1965, en iniciar un projecte com el *Diccionari de la literatura catalana* amb Josep Massot, proposava inventariar la producció literària dels Països Catalans, tot donant al concepte de literatura un sentit molt ampli. Aquest inventari havia de permetre al lector d'informar-se amb rapidesa sobre els fets literaris corrents i, a més, d'esbossar, a través d'una sèrie de veus de conjunt i d'un sistema de referències, la història completa, des de la visió general fins als detalls més secundaris, d'un gènere, d'un moviment o d'una literatura regional (Molas, Massot i Tomàs 1979). Un objectiu semblant és el que guiava la *Història de la literatura catalana* publicada per l'editorial Ariel: «En principi, la literatura, l'hem entesa en un sentit ampli que engloba, a la vegada, els gèneres tradicionals (poesia, novel·la, teatre), els estudis i reflexions sobre ella mateixa, el llibre infantil i aquells productes que, a despit dels seus objectius específics, manipulen el llenguatge, no com un instrument, sinó com a matèria prima i que, a la llarga, donen l'autèntica mesura del gruix moral i cultural de la totalitat» (Molas 1986b, p. 13). I conclouia: «Hem tingut en compte la producció popular [...], la destinada al consum majoritari i, per tant, d'intenció lúdica, ideològica o didàctica» (p. 13).

L'atenció per gèneres menors i per formes literàries considerades marginals des d'una perspectiva d'alta cultura ha estat un element característic

del projecte crític de Molas. Aquesta tasca ha estat continuada per alguns dels seus deixebles i ha consolidat una determinada línia en la renovació en l'estudi de la literatura catalana. Destaquen els treballs de Joan-Lluís Marfany (i, entre tots, *Aspectes del Modernisme*, del 1975), Xavier Fàbregas i els seus estudis sobre teatre (Fàbregas 1978), o la sistematització del Noucentisme que va fer Josep Murgades (1987). Projectes col·lectius com el de Pere Gabriel, *Història de la cultura catalana (1994-1999)*, o el d'Àlex Broch, *Història de la literatura catalana (2013-2017)*, ofereixen altres vies de renovació per al plantejament de la història literària.

Es poden esmentar altres contribucions que, de manera menys sistemàtica o més sintètica i divulgativa, sorgeixen en el moment en què es recupera l'aprenentatge del català a l'ensenyament mitjà: Arthur Terry (1977, 2003), Josep Vallverdú (1978), Antoni Carbonell, Anton Espadaler, Jordi Llovet i Antònia Tayadella (1979), Jaume Vidal Alcover (1980), Anton Espadaler (1993). L'obra del pare Josep Massot i Muntaner és destacable per l'habilitat a combinar l'estudi erudit amb la direcció de les Publicacions de l'Abadia de Montserrat i revistes com *Studia Monastica*, *Randa* i *Serra d'Or*. Ha impulsat la publicació de nombroses miscel·lànies de treballs filològics i de la literatura popular i la medieval, la història contemporània (amb una atenció particular a la Guerra Civil i la postguerra), la història de la llengua i la història de l'Església. L'obra erudita d'Albert Manent i de promoció d'edicions, així com les biografies literàries, constitueix un altre apartat important en els estudis literaris.

A més de les històries de la literatura, en la postguerra s'han publicat instruments de consulta que resulten decisius per completar el panorama crític. Són els diccionaris de Joaquim Molas i Josep Massot (Molas, Massot i Muntaner 1979), el dedicat a les dones escriptores *Double Minorities in Spain* (McNerney, Enríquez de Salamanca 1994), de personatges de Josep Faulí (1995), el *Nou Diccionari 62 de la Literatura Catalana* dirigit per Enric Bou (2000), el *Diccionari de la literatura valenciana actual* de Gabriel Sansano (2002), el *Diccionari del Teatre a les Illes Balears* dirigit per Joan Mas i Vives (2003, 2006), o el *Diccionari de la literatura catalana*, dirigit per Àlex Broch (2008), per citar alguns exemples.

Lentament, alguns estudiosos més joves han incorporat en la pràctica llur els problemes crítics contemporanis, que tenen a veure amb els grans debats en curs sobre qüestions de teoria de la literatura. Seguint l'impuls dels estudis de Joan Ferraté (1968, 1976), Dolors Oller han estat clau en la renovació dels estudis crítics des d'una perspectiva de la teoria de la literatura, amb llibres com *La construcció del sentit*, en el qual s'apropa a la literatura des de la recerca de les estructures lingüístiques que informen sobre el sentit del text (Oller 1986). L'objectiu de Pere Ballart a *El contorn del poema* (1998) és articular un discurs sobre el poema líric escrit amb un llenguatge entenedor i acompanyat dels exemples oportuns. Aborda els principals problemes derivats de la lectura de poesia i n'exposa les

convencions més rellevants. Jordi Julià (1999) intenta justificar algunes de les pràctiques lectores que s'apliquen en llegir un poema i esbrinar-ne el sentit. Ho fa a partir d'unes preguntes: com es relaciona el títol amb la resta dels versos?, qui parla en un poema i a qui ho fa?, a quina forma interna respon l'aspecte material extern del poema que fa que el considerem poesia? Un altre estudi semblant analitza els efectes dels títols del poema (Besa Camprubí 2005). També són escrits en aquesta línia, no d'enfocament historicista, sinó sobre grans qüestions en la literatura catalana, en diàleg amb els debats del món occidental, els treballs de Resina sobre qüestions d'espai i literatura, a propòsit de la formació de la imatge moderna de Barcelona des de la segona meitat del segle XIX. Una imatge fonamentada, combatuda, esborrada, restaurada i finalment abandonada (Resina 2008). O bé sobre el debat de la identitat cultural catalana i la construcció d'un espai cultural, a propòsit de la literatura, el cinema i la televisió (Fernàndez 2008). Enric Sullà (1985) ha fet contribucions a l'estudi de la narratologia. Destaquen, d'altra banda, els estudis, d'enfocament ben divers, sobre qüestions com ara l'autobiografia (Bou 1993; Soldevila i Balart 1993). En aquest mateix àmbit són notables els congressos sobre autobiografia organitzats per la Universitat d'Alacant (Balaguer 2001, Espinós 2002, Cortés 2004, Borja 2007). Altres grups de recerca han dedicat atenció a qüestions relacionades amb la literatura comparada o la sociologia de la literatura (Gibert, Ortín 2005; Panyella, Marrugat 2006; Gibert, Hurtado Díaz, Ruiz Casanova 2007).

3 Literatura mundial, literatura local?

Per acabar aquest breu repàs crític de les històries de la literatura catalana i de les maneres d'estudiar la literatura catalana, voldria incloure una breu menció a l'impacte d'un crític italià, Giuseppe Grilli. Malgrat que l'operació historiogràfica és sempre interpretativa, és possible de parlar d'objectivitat i de veracitat en la versió de l'historiador. I aquesta operació es fonamenta en els testimonis. Una suma de testimonis que aporta proves possibles i que en la seva construcció polifònica, té un fons de veritat, malgrat que pugui ser revisat o ampliable. En aquest conjunt la veu de Giuseppe Grilli ha estat una de contribució profunda: molt bon coneixedor de les dèries locals, amb una perspectiva italiana i europea, *cioè* comparatista de gran altura, les seves contribucions han estat rigoreses i significatives. Gràcies als seus treballs tenim una nova visió en clau italiana de la poesia metamètrica del Barroc, el mite laic de Joan Maragall, les noves maneres de llegir Gabriel Ferrater (quan encara ningú no el llegia). El paper de Grilli d'il·luminació del coneixement crític de la literatura catalana ha estat fonamental en relació amb alguns crítics no catalans més o menys coetanis – l'exemple més notable seria el d'Arthur Terry – que ha

contribuït a ensenyar-nos a llegir allunyats del resclossiment de les tradicions filològiques locals. Aquests crítics han tingut un paper important perquè han llegit amb connexions profundes amb la tradició local, però aportant una perspectiva, que en part arrenca de les respectives tradicions nacionals d'estudi.

Sovint a l'hora d'enfrontar-se amb els textos literaris els professionals de l'estudi de la literatura, els lectors i la bona gent, dubten entre dues posicions: la d'interessar-se només per l'obra en si, prescindint dels detalls contextuals que expliquen, condicionen l'escriptor, el mateix text. O la posició d'interessar-se només pels detalls més concrets de la producció del text, les vicissituds biogràfiques de l'escriptor, l'adscripció més o menys ferma a un moviment estètic, o l'expressió a través de l'obra de posicions ideològiques. Una i altra posició desemboquen en una exegesi, del text, o del conjunt de petites accions que el condicionen, molt emparentada amb l'hagiografia. Uns es fixen en els miracles, els altres en els sants. Són moviments d'alternança entre enfocaments crítics centrípets i centrífugs. Com plantejava fa uns anys Cesare Segre en una reflexió sobre la història de la literatura, cada autor, cada obra es relaciona amb una perspectiva de la història de manera diversa, ja que en cada una s'hi projecta el món, les aspiracions i els sentiments d'aquest món. Per això es contraposen dos punts de vista: un del text vers el context; i a l'inrevés, del context cap el text. Però, conclouia l'exsemiòtic italià, és millor plantejar-se la història literària com un laberint, el qual no es pot reduir a una proposta lineal, perquè la destruiríem. Millor, doncs, acceptar les voltes i revoltes, el caprici de les transformacions, per arribar a una comprensió més plena i satisfactòria (Segre 2001).

La literatura mundial no és només la suma de totes les literatures publicades un dia qualsevol en el món, sinó el conjunt dels problemes que provoquen la confrontació i els intercanvis entre elles. En un món global i multicultural no podem pensar en termes d'una sola cultura i llengua, d'una nació, sinó que cal reflectir el contingut de les biblioteques de la gent amb un mínim de cultura: el caos de llengües, autors, períodes. La literatura reflecteix un món i en proposa un altre. Els llibres són llegits en llocs diferents i creen una cartografia de centres i perifèries sempre en moviment. En aquest enfocament de caràcter mundial, Pascale Casanova va proposar fa pocs anys el concepte de la 'república mundial de les lletres', en la qual destacava el paper central de l'espai i el temps. L'espai entès com un meridià de Greenwich que marca una 'centralitat', en la qual triomfen les llengües majoritàries, l'anglès i en menor mesura el francès o l'alemany, potser l'italià. I l'espanyol sempre bandejat. Anys més tard Franco Moretti va fer una proposta provocadora, la literatura vista des de lluny. Inspirat en una frase que Marc Bloch havia utilitzat en l'estudi de la història social. L'aplicava a l'estudi de la literatura comparada: anys d'anàlisi es resumeixen en un dia de síntesi. Moretti proposava que l'es-

tudi de la literatura universal d'alguna manera havia de reproduir aquest tipus de relació entre anàlisi i síntesi, creant una mena de comparatisme de segona mà:

Now, if we take this model seriously, the study of world literature will somehow have to reproduce this 'page' - which is to say: this relationship between analysis and synthesis - for the literary field. But in that case, literary history will quickly become very different from what it is now: it will become 'second hand': a patchwork of other people's research, without a single direct textual reading. Still ambitious, and actually even more so than before (world literature!); but the ambition is now directly proportional to the distance from the text: the more ambitious the project, the greater must the distance be. (Moretti 2000, p. 57)

A més, aquest crític proposava de manera militant una centralitat del comparatisme que és sempre més necessària i que Grilli ha practicat en la seva tasca crítica. Apuntava Moretti que els productes de la història cultural són sempre complexos, però és difícil distingir quin és el mecanisme dominant en la seva composició. L'intern o l'extern, l'estil o la història, la nació o el món. Aquesta és una controvèrsia de difícil solució. I reconeixia que els comparatistes sempre havien estat massa tímids en presència de les literatures nacionals, o massa diplomàtics: com si un tingués la literatura anglesa, alemanya, nord-americana, i al costat, en una mena de petit univers paral·lel on els un segon conjunt de les literatures, que és el que els comparatistes estudien, sense molestar el primer grup. Òbviament, l'univers és el mateix, les literatures són les mateixes, només les estudiem des de punts de vista diferents. I conclouia:

you become a comparatist for a very simple reason: because you are convinced that viewpoint is better. It has greater explanatory power; it's conceptually more elegant; it avoids that ugly «one-sidedness and narrow-mindedness»; whatever. The point is that there is no other justification for the study of world literature (and for the existence of departments of comparative literature) but this: to be a thorn in the side, a permanent intellectual challenge to national literatures - especially the local literature. If comparative literature is not this, it's nothing. Nothing. (p. 68)

Cal ser comparatista. La literatura catalana serà estudiada en clau comparatista o no serà. Un dels grans reptes utòpics que pot tenir una discussió en clau europea i des de la perspectiva d'una literatura minoritària com la catalana, és la possible definició d'un concepte de literatura europea. És una realitat, una proposta ideològica o tan sols una utopia? Podria ser un element important de la identitat cultural europea, un projecte

com sabem encara en construcció, però que podria sorgir de la constel·lació de les diverses literatures nacionals. Així mateix, és necessari un debat sobre les polítiques educatives i la didàctica de la literatura. Perquè el sistema d'educació nacional imposa un cànon literari que és molt superditat als programes i a les maneres d'ensenyar la literatura. Un país amb un projecte de futur utilitza els instruments del cànon (crítics, editorials, pedagògics) per votar amb força en un projecte de literatura europea, que sigui part d'una literatura mundial.

Deia a l'inici que l'estudi de la literatura no es pot construir de manera unívoca, a partir d'una sola perspectiva, sinó que ha de tenir present el caràcter de sistema, de la complexitat. Això ho han fet els millors dels crítics i historiadors que he esmentat. Així ho ha fet Giuseppe Grilli obrint camins d'estudi i lectura, entre la història i la crítica, entre un enfocament local i un de mundial.

Bibliografia

- Asor Rosa, Alberto (2009). *Storia Europea della letteratura italiana*. 3 voll. Torino: Einaudi.
- Balaguer, Enric (ed.) (2001). *Literatura autobiogràfica: història, memòria i construcció del subjecte*. Alacant; València: Denes Editorial.
- Ballart, Pere (1998). *El contorn del poema*. Barcelona: Quaderns Crema.
- Besa Camprubí, Josep (2005). *El títol del poema. Una tipologia dels efectes del títol en el text*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- Borja, Joan (ed.) (2007). *Diaris i dietaris*. Alacant; València: Denes Editorial.
- Bou, Enric (1993). *Papers privats. Assaig sobre les formes literàries autobiogràfiques*. Barcelona: Edicions 62.
- Bou, Enric (1998). «Cànon i canó: perspectives sobre literatura catalana i castellana». A: Sala-Valldaura, Josep M. (ed.), *Cànon literari. Ordre i subversió*. Lleida: Institut d'Estudis Ilerdencs, pp. 155-179.
- Bou, Enric (ed.) (2000). *Nou Diccionari 62 de la Literatura Catalana*. Barcelona: Edicions 62.
- Broch, Àlex (dir.) (2008). *Diccionari de la literatura catalana*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana.
- Broch, Àlex (dir.) (2013-2017). *Història de la literatura catalana*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana.
- Carbó, Ferran; Simbor, Vicent (2005). *Literatura catalana del siglo XX*. Madrid: Síntesis.
- Carbonell, Antoni et al. (1979). *Literatura catalana. Dels inicis als nostres dies*. Barcelona: Edhasa.
- Comas, Antoni (dir.) (1972). *Història de la literatura catalana*, vol. 4. Barcelona: Ariel.

- Cortés, Carles (ed.) (2004). *Epístola i literatura. La carta: estratègies literàries*. Alacant; València: Denes Editorial.
- Espadaler, Anton (1993). *Història de la literatura catalana*. Barcelona: Barcanova.
- Espinós, Joaquim (ed.) (2002). *Memòria i literatura. La construcció del subjecte femení. Periodisme i autobiografia*. Alacant; València: Denes Editorial.
- Fàbregas, Xavier (1978). *Història del teatre català*. Barcelona: Editorial Millà.
- Faulí, Josep (1995). *Diccionari de catalans de ficció*. Barcelona: Edicions La Campana.
- Fernàndez, Josep-Anton (2008). *El malestar en la cultura catalana*. Barcelona: Empúries.
- Ferraté, Joan (1968). *Dinàmica de la poesia. Ensayos de explicación, 1952-1966*. Barcelona: Seix Barral.
- Ferraté, Joan (1976). «Poesia, de Josep Carner: Ressenya i vindicació». *Els Marges*, 8, pp. 15-32.
- Fuster, Joan (1972). *Literatura catalana contemporània*. Barcelona: Curial.
- Gibert, Miquel M.; Hurtado Díaz, Amparo; Ruiz Casanova, José F. (eds.) (2007). *Literatura comparada catalana i espanyola al segle XX, gèneres, lectures i traduccions (1898-1951). I simposi sobre literatura comparada catalana i espanyola al segle XX*. Barcelona: Punctum & Trilcat.
- Gibert, Miquel M.; Ortín, Marcel (eds.) (2005). *Gèneres i formes en la literatura catalana d'entreguerres (1918-1939). I simposi sobre traducció i recepció en la literatura catalana contemporània*. Barcelona: Punctum & Trilcat.
- Grilli, Giuseppe (1979). *La letteratura catalana. La diversità culturale nella Spagna moderna*. Napoli: Guida Editori.
- Guillén, Claudio (1994). *Teorías de la historia literaria*. Madrid: Espasa Calpe.
- Hobsbawn, Eric (1994). *The Age of Extremes. The Short Twentieth Century 1914-1991*. New York: Pantheon Books.
- Julià, Jordi (1999). *Al marge dels versos*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- Magnus, Bernd; Higgins, Kathleen Marie (1996). *The Cambridge Companion to Nietzsche*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Malé, Jordi (2003). «La literatura catalana a la Universitat. Esbós d'una història». *Revista de Catalunya*, 186 (juliol-agost), pp. 41-63; 187 (setembre), pp. 81-109.
- Malé, Jordi; Cabré, Rosa; Jufresa, Montserrat (eds.) (2004). *Els grans mestres de la filologia catalana i la filologia clàssica a la Universitat de Barcelona*. Barcelona: Universitat de Barcelona.
- Manent, Albert; Massot i Muntaner, Josep; Tomàs, Margalida (1979). «Pròleg». *Diccionari de la literatura catalana*. Barcelona: Edicions 62, pp. 7-10.

- Marfany, Joan-Lluís (1975). *Aspectes del Modernisme*. Barcelona: Curial.
- Mas i Vives, Joan (ed.) (2003). *Diccionari del Teatre a les Illes Balears*, vol. 1 (A-O). Palma de Mallorca; Barcelona: Leonard Muntaner editor; Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- Mas i Vives, Joan (ed.) (2006). *Diccionari del Teatre a les Illes Balears*, vol. 2 (P-Z). Palma de Mallorca; Barcelona: Leonard Muntaner editor; Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- Massot i Muntaner, Josep (1996a). «La història de la literatura catalana als Països Catalans». *Escriptors erudits contemporanis*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, pp. 273-281.
- Massot i Muntaner, Josep (1996b). «Els estudis literaris entre 1939 i 1994». *Escriptors i erudits contemporanis*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, pp. 289-302.
- McNerney, Kathleen; Enríquez de Salamanca, Cristina (eds.) (1994). *Double Minorities in Spain. A BioBibliographic Guide to Women Writers of the Catalan, Galician and Basque Countries*. New York: Modern Language Association of America.
- Molas, Joaquim (dir.) (1986-1988). *Història de la literatura catalana*, vols. 7-8. Barcelona: Ariel.
- Molas, Joaquim (1986b). «Sobre la periodització en les històries generals de la literatura catalana». A: *Symposium in Honorem Professor Martí de Riquer*. Barcelona: Quaderns Crema, pp. 257-276.
- Molas, Joaquim (1986c). «Pròleg». A: *Història de la literatura catalana*, vol. 7. Barcelona: Ariel.
- Molas, Joaquim (1989). «Pròleg». A: Rubió i Balaguer, Jordi, *Il·lustració i Renaixença*. Barcelona: Generalitat Valenciana; Abadia de Montserrat, pp. 5-19.
- Molas, Joaquim (1993). «Declaració». A: Bou, Enric; Pla i Arxé, Ramon (coords.), *Creació i crítica en la Literatura Catalana*. Barcelona: Universitat de Barcelona; Fundació Caixa de Catalunya, pp. 241-43.
- Molas, Joaquim; Massot i Muntaner, Josep (eds.) (1979). *Diccionari de la literatura catalana*. Barcelona: Edicions 62.
- Moretti, Franco (2000). «Conjectures on World Literature». *New Left Review*, 1, pp. 54-68.
- Murgades, Josep (1987). «El Noucentisme». A: de Riquer, Martí; Comas, Antoni; Molas, Joaquim, *Història de la literatura catalana*, vol. 9. Barcelona: Ariel, pp 9-72.
- Nicolau d'Olwer, Lluís (1927). *Resum de literatura catalana*. Barcelona: Barcino.
- Oller, Dolors (1986). *La construcció del sentit*. Barcelona: Editorial Empúries.
- Panyella, Ramon; Marrugat, Jordi (eds.) (2006). *L'escriptor i la seva imatge. Contribució a la història dels intel·lectuals en la literatura catalana contemporània*. Barcelona: Grup d'Estudis de Literatura Catalana Contemporània; L'Avenç.

- Pavel, Thomas (2003). *La pensée du roman*. Paris: Gallimard.
- Resina, Joan Ramon (2008). *La vocació de Modernitat de Barcelona. Auge i declivi d'una imatge urbana*. Barcelona: Galaxia Gutenberg; Cercle de Lectors.
- Ricoeur, Paul (2000). *La Mémoire, l'histoire, l'oubli*. Paris: Éditions du Seuil.
- de Riquer, Martí (1947). *Resumen de literatura catalana*. Barcelona: Seix Barral.
- de Riquer, Martí (1964-1966). *Història de la literatura catalana*. 3 vols. Barcelona: Ariel.
- Romero Muñoz, Carlos (1983). «Breve historia de las historias de la literatura catalana». *Rassegna Iberistica*, 17, pp. 3-34.
- Rubió i Balaguer, Jordi (1949-1959). «Literatura catalana». En: Díaz-Plaja, Guillermo (ed.), *Historia general de las literaturas hispánicas*. Barcelona: Vergara.
- Rubió i Balaguer, Jordi (1984-1986). *Obres completes. Història de la literatura catalana*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- Ruiz i Calonja, Joan (1954). *Història de la literatura catalana*. Barcelona: Teide.
- Sansano, Gabriel (2002). *Diccionari de la literatura valencià actual (1968-2000)*. Alacant: Institut Alacantí de Cultura Juan Gil-Albert.
- Segre, Cesare (2001). «La storia della letteratura, problema aperto». In: *Ritorno alla critica*. Torino: Einaudi, pp 161-176.
- Segre, Cesare (2005). «Note per un bilancio del Novecento». *Tempo di bilanci*. Torino: Einaudi, pp. 7-56.
- Serrahima, Maurici (1972). *Dotze mestres*. Destino: Barcelona.
- Simbor, Vicent (2005). *El Realisme compromès en la narrativa catalana de postguerra*. València; Barcelona: Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana; Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- Soldevila i Balart, Llorenç (1993). *Un temps, un país (1888-1939). Antologia de textos memorialístics*. Barcelona: Edicions 62.
- Soldevila, Ferran (1961). *Un segle de vida catalana*. 2 vols. Barcelona: Editorial Alcides.
- Sullà, Enric (ed.) (1985). *Poètica de la narració*. Barcelona: Empúries.
- Terry, Arthur (2003). *A Companion to Catalan Literature*. Woodbridge: Tamesis Books.
- Terry, Arthur; Rafel, Joaquim (1977). *Introducción a la lengua y la literatura catalanas*. Barcelona: Ariel.
- Vallverdú, Josep (1978). *Història de la literatura catalana*. Barcelona: Arimany.
- Vidal Alcover, Jaume (1980). *Síntesi d'història de la literatura catalana*. Barcelona: La Magrana.

